

МОДЕЛЬ ПІДЛІТКА У ПРОЗІ Р. МУЗІЛЯ І Г. ГЕССЕ

Олена Юрчук

Київський національний лінгвістичний університет

Розглянуто умови, які впливають на формування психології підлітка. Кожна людина переживає підлітковий період. Саме тоді закладаються основи світогляду, змінюється фізіологія, трансформується душа. Підліток переживає конфлікт зі собою та усім навколишнім світом. Повісті "Сум'яття вихованця Терлеса" Р. Музіля і "Деміан" Г. Гессе стали дослідницьким матеріалом для вивчення специфіки духовного світу підлітка. Вибір літературних текстів визначили відомі авторські концепції "вівісекції душі" Р. Музіля і "повернення до себе" Г. Гессе. Маргінальна позиція підлітка привернула до себе особливу увагу. Її специфіку розглянуто з позиції діалогізму М. Бубера і концепції зла А. Бадью.

Ключові слова: модель; підлітковий комплекс; маргінальна позиція; психологічний портрет; свідомість; внутрішній світ; світогляд.

Відомі представники німецькомовної літератури модерністської доби Р. Музіль і Г. Гессе стали свідками європейської культурної кризи кінця XIX – початку XX ст. Обоє письменників цікавив світ сучасної людини, яка переживала трагедію духа. У вирі парадоксальних думок і безкінечного пошуку істини вона напружено шукала для себе порятунку. Дослідження людської свідомості, вивчення раціонального й інтуїтивного засобів пізнання світу, пошук внутрішньої гармонії визначили предмет тодішньої літератури. Р. Музіль був прихильником ідеї "вівісекції доброї людини", що бере початок від ніцшеанської надлюдини, яка згодом трансформується в людину співчутливу. Великого значення письменник надавав почуттю "можливості", від якого залежала свобода особистості. Звільнитися від умовностей і жити за законами можливості, підноситися над недосконалим світом і виходити в інший простір, на його думку, визначали сутність людського життя. Письменника цікавили так звані граничні ситуації, зокрема, стан сум'яття, який констатував індивідуальний душевний злет. Ці ідеї склали частину авторської концепції, де самовиховання через зло ставало можливою умовою для пізнання несвідомого людиною.

Г. Гессе був захоплений ідеєю пошуку внутрішнього Я, в якій виразився відвертий протест письменника проти тогочасної дійсності. Вивчення внутрішнього Я відбувалось з огляду на концепції Ф. Ніцше та К.-Г. Юнга. Згодом виникла думка про деконструкцію суб'єкта як неодмінну умову для відновлення душі. За переконанням письменника, на це був здатний лише маргінал, який переживає розпад власного Я. Стадія саморуйнації перетворилась на важливий етап для душевного переродження.

Світоглядні позиції обох письменників, певна революційність у міркуваннях про сенс життя визначили схожість естетичних уподобань. Обопільний інтерес до питання про умови, які впливають на формування особистості, привернув увагу до підлітків. Вони відповідали критеріям маргінальних героїв. Повісті "Сум'яття вихованця Терлеса" Р. Музіля і "Деміан" Г. Гессе мають таких персонажів, які дають змогу визначити специфіку моделі підлітка початку минулого століття.

Варто визначити, що таке підлітковий комплекс. Його основу становлять амбіції до індивідуалізації, унікалізація власного буття та максималізм. Вони формують поведінку підлітка. Підлітковий вік – складний період у житті людини. Його сумбурний характер визначає суміш виклику, епатажу, зухвалості, агресії, розгубленості, остраху й жалісливості до себе. Брак життєвого досвіду, інфантилізм, невпевненість породжують дезорієнтацію в діях, страх краху і ганьби. Фізіологічні зміни додають підліткові певного дискомфорту. “Я стрімко виріс за останні півроку й дивився на світ довготелесим, худим і метикуватим підлітком. Нічого по-дитячому привабливого в мені не залишилось, я сам розумів, що такого любити мене неможливо, і сам також не любив себе” [2, с. 82] – зізнається юнак Еміль Сінклер – головний герой повісті “Деміан” Г. Гессе. У цей час на тлі відмови від затишного світу дитинства, дезорієнтації й розгубленості в новому світі дорослих фундаментально трансформується світоглядна позиція підлітка. Зіткнення двох світів має суттєві наслідки для вразливої юнацької психіки. Нездатний до усвідомлення почуттів, як це зазвичай властиво дорослій людині, підліток був схильним лише до глибоких переживань.

Прагнення до осмислення чуттєвої частини власного існування визначив напрям його життя. Розуміння, що навколишній світ цілком не залежить від нього, надходило поступово. Світ і Я – взаємозалежні. М. Бубер зауважував, що “світ – скрізь, він причається у твоїй душі, це твій об’єкт, але він залишається далеким зсередини і зовні. Ти сприймаєш його як істину, але він не дається тобі. Лише відносно такого світу ти можеш порозумітися з іншими людьми. ...Він готовий бути спільним об’єктом. Без нього тобі не вистояти в житті, його надійність підтримує тебе” [1, с. 10]. Багатогранний навколишній світ – цей загальний об’єкт, за визначенням Бубера, – поділяється в уяві підлітка навпіл. Одна з частин – відомий світ дитинства, інша – невідомий дорослий світ. В уяві юнака ці частини стають несумісними, тому він обирає позицію маргінала. Ця позиція дає йому право роздивлятися, співвідносити, оцінювати переваги кожного зі світів.

Світ дитинства або батьківський світ добре знайомий головним героям Сінклерові (повість “Деміан” Г. Гессе), і Терлесові (повість “Сум’яття вихованця Терлеса” Музіля). Для Сінклера він уособлював любов і повагу, біблійне слово й мудрість. Йому були властиві блиск, ясність і охайність. За цей світ варто було триматися, щоб життя було чистим, прекрасним і впорядкованим. Проте він видавався занадто правильним, навіть ідеалізованим. Бутафорний ідилічний світ дитинства згодом став задушливим, надто спокійним, нудним і тісним для палкої душі й допитливого розуму. З іншого боку хаотичний, огидний, розпусний, жорстокий, брудний непізнаний дорослий світ вабив до себе спокусами, небезпекою й провокаціями. Два світи в уяві юнака ставали несумісними. Підліток певний час губився у виборі між ними. З часом світ дитинства відійшов у минуле і став чужим. Світ дорослих, який поступово набував значущості, не давався легко. Перша спроба Сінклера вийти за межі дитячого світу виявилась болісною “Не так часто в житті біда підступалася до мого серця так близько, ніколи не відчував я більшої безнадії, більшої залежності” [2, с. 31] – згадував він. Зустріч із вуличним хуліганом Кромером перетворилась на тривалий конфлікт, який закінчився перемогою Сінклера лише завдячуючи Деміанові, його одногрупнику та духовному наставникові. Причиною конфлікту була вигадана Сінклером історія про крадіжку яблук, яка мала піднести його в очах Кромера. Необдуманий учинок мав прикрі наслідки, проте він став справжнім випробуванням на міцність духу. Невідомий світ виявився байдужим до переживань юнака. Крім того, вочевидь йому бракувало благородства й моралі. Сінклер почувався як блудний син, який не витримавши випробувань, повертається до

батьківської домівки. Друга спроба відбулась за кілька років. Тепер засобом випробування “на доросле життя” став алкоголь. Так виявлявся бунт індивіда проти суспільної моралі. Але алкогольний кураж, попри миттєве зачарування й насолоду власною перемогою над страхом самотності, насправді приніс лише шалену тугу й розчарування. Саморуїнвання тривало. Воно не мало альтернативи і було умовою для оновлення душі.

Терлес, на відміну від Сінклера, по-своєму переживав відірваність від світу дитинства. Туга за батьківською домівкою була широю, але невдовзі перетворилась лише на обов’язкову умову для підтримки власного страждання. Ностальгія за світом дитинства, який уособлював собою батьківський дім, спричинила перше душевне сум’яття. Біль самобичування мав піднести Терлеса у власних очах. Страждання стало вдалим засобом активізації душевного резерву, “спробою молодої, покинутої саму на себе людини розвинути свої внутрішні сили” [3, с. 23]. Терлес страждав через свою несамостійність, надмірну вразливість. Часто чужі асоціації й запозиченні почуття (з прочитаної літератури також) ставали наочним матеріалом для корекції вразливої душі. Однак, спостереження за однокласником Базіні, який через легковажну помилку і боягузливу зіпсутість спочатку потрапив у залежність від Райтінга, а згодом перетворився на жертву жорстоких експериментів і знущань цілого кола однокласників, не дали очікуваного результату. Теорія самовиховання через зло виявилась помилковою: “... І власне ця невірність чомусь справжньому, цілеспрямованому в собі виповнювала його невиразною свідомістю провини; не окреслена, прихована огида ніколи не покидала його остаточно, а невідомий страх переслідував як людину, що в темряві вже не певна, чи перебуває вона на твердому шляху, чи вже десь збочила” [3, с. 171]. Отже, формування психіки підлітка відбувалося через трансформацію його уявлення про довколишній світ, коли одна форма вияву поступається місцем іншій.

За Бубером, лише у “відношенні до нього” досягається порозуміння з іншими людьми і зі самим собою. Взаємини Я – Ти допомагають краще пізнати себе. Ця ідея дає плідні результати. Модель суб’єкта (Сінклера або Терлеса) варто роздивитися крізь призму його стосунків з іншими. За таких умов відношення підлітка до знайомих йому людей (часто ровесників) засвідчує факт розпорошення Я-суб’єкта на інших. Пісторіус, Деміан з одного боку, а Кромер і Бек – з іншого, складають єдину модель підлітка Сінклера. У розмові з Сінклером Деміан каже: “Тоді тобі доведеться вслухатися в себе, і ти побачиш, що я всередині тебе” [2, с. 194]. Таємний союз Байнеберга, Райтінга, Базіні уособлюється в моделі підлітка Терлеса, який хоча й не брав активної участі в садистських сеансах, проте був їхнім незмінним і уважним спостерігачем.

Тут, мабуть, доцільно розглянути проблему Добра і Зла, яка є одним із визначальних моментів для формування підліткової свідомості. Позиція А. Бадью [4] щодо цієї проблеми доволі оригінальна. Він стверджує, що різниця між Добром і Злом залежить від установаження суб’єктом істини і змінюється в залежності від нього. Отже, Злом може вважатися все, що в кожній окремій ситуації прагне послабити або зруйнувати суб’єкт. Концепція Зла, таким чином, повністю залежить від подій, за якими суб’єкт конститує себе. Саме суб’єкт викриває сутність Зла, а не природна ідея Зла, яка визначає його моральність. За таких умов сцена знущання над Базіні, свідком якої був Терлес, виявилась руйнівною для його (Терлесової) психіки. Вона призвела до повної відмови від власної концепції виховання душі через сум’яття. Щодо Сінклера, то при підтримці Деміана, він віднайшов свою власну істину в Абракасі – ідеї вищої єдності добрих і злих потенцій людської душі. Така оцінка вчинків підлітків з позиції послаблення або посилення суб’єкта залежно від

Зла дала змогу поставитися до моделі підлітка як до певної структурованої множини, характер якої змінюється залежно від вибору і подальшого врахування належних їй внутрішніх ресурсів: прагнення до внутрішньої гармонії, пошуку компромісу між тілом і душою, пізнання себе через інших. Тільки в такий спосіб підліток, усупереч відсутності власного життєвого досвіду, може подолати в собі відчуття дезорієнтації й невпевненості у власних силах і стати на захист власної індивідуальності й неповторності.

1. Бубер М. Ты и я / Альманах “Квинтэссенция” под ред. В. И. Мудрагея. М., 1992.
2. Гессе Г. Демиан. Сиддхартха. М.; СПб., 2002.
3. Музиль Р. Сум’яття вихованця Терлеса. К., 2001.
4. Бадью А. Зло. Интервью / Пер. с англ. Д. Кай (специально для contr.info) по изданию: CABINET. ISSUE 5 WINTER 2001/02.

THE MODEL OF THE TEENAGER IN THE NOVELS OF H. HESSE

Olena Yurchuk

This article is aimed at defining the psychological type of the teenager. At this really crucial moment of the human development, the person endures the complex of the teenager. During this period especially we can observe the formation of the world perception corresponding to the transformation of teenage body and the formation of his/her soul. The teenager faces internal and external conflicts. “Die Verwirrungen des Zöglings Törleß” by R. Musil and “Demian” by H. Hesse have been used as literary material for research on the specificities of the spiritual world of the teenager. The choice of the text has been provided by well-known authors of “dissection of the soul” from Musil and “Come back to itself” from Hesse. Both conceptions take into account such key issues as a search for internal harmony, the middle way between body and soul, the building of the personality, a relationship between Good and Evil, the elaboration of moral principles and some of others. A set of characters chosen according to the parameter of the age gave a whole spectrum of teenage specificities. The original condition of the adolescent was the center of our attention. The sense comes from the idea that the person stops to be a child and does not become an adult. In this case it is impossible to avoid the collision with the world of adults. The lack of life experience endangers an internal disorientation, a self-unconfident feeling in its abilities and a will to defend itself by any means. The inability to understand this world fast often leads to infantilism and the desire to resolve a problem with the help of imagination and fantasy. This step of encounter with the world occurs with a personal rupture and shame. Unavoidable mistakes in the choices provoke aggressiveness and distress to itself. Resolving adult problems gives rise to self-pity. The entire framework has been studied from the point of view of the philosopher M. Buber, and the conception of the Evil from A. Badiou.

Key words: a model of the teenager complex, original condition, psychological type, conscience, internal world, perception of the world.